

ԱՐԱՔՍ ՓԱՇԱՅԱՆ

ՎԱՀԱՔԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋՉՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Վահաբականությունը, որպես կրոնաքաղաքական հոսանք, սկզբնավորվեց 18-րդ դարի առաջին կեսին Արաբական թիրակղզու կենտրոնական շրջանում՝ Նեջդում, կրոնական քարոզիչ աստվածաբան Մուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհիսի (1703-1787) կողմից¹, որը ծայրահեղության հասնող մաքրակրոնության կողմնակից էր: Նոր ուսմունքը կոչ արեց վերադառնալ վաղ իսլամի ակունքներին, խստորեն հետեւել միաստվածության սկզբունքներին, հրաժարվել ամեն տեսակ նորարարությունից (բիդա): Վահաբականությունը, ձևավորվելով սուննիականության հիմքում, հարում էր հանքալիզմին²: Եվրոպացի և արաբ որոշ հեղինակների աշխատանքներում վահաբականները բնութագրվել են որպես պրիմիտիվներ կամ իսլամի բողոքականներ³: Վահաբականությանը հատուկ է սնահանրաբոլակականությունը այն մահմեդականների նկատմամբ, որոնք վահաբականության տեսանկյունից խախտել են իսլամի սկզբունքները (թաքֆիր): Պատահական չէ, որ մեր օրերում «վահաբականություն» ասելով հաճախ նկատի են առնվում իսլամական արմատական գաղափարախոսությունները:

Պատմականորեն վահաբականությունը դրական դերակատարություն ունեցավ սաուդական պետության ձևավորման հարցում: 1745թ. սաուդյան ղեկավարի հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Սաուդի դաշինքը ալ-Վահհիսի հետ հիմք դարձավ XIX դարում սաուդական պետության ստեղծման համար: Սաուդցիներին աստիճանաբար հաջողվեց միավորել Արաբական թերակղզու զգալի մասը: Ավելի ուշ, 1932-ին, հռչակվեց Սաուդյան Արաբիայի Թագավորությունը⁴:

Որպես դավանանք Սաուդյան Արաբիայում հռչակված է իսլամը: Սաուդական ղեկավարի ներկայացուցիչները մեկ անգամ չէ, որ մշել են, թե վահաբականությունը չպետք է դիտարկել որպես իսլամի հատուկ տեսակ: Դրա մասին խոսվում է միայն պատմական և դավանաբանական համատեքստում, չնայած այլ վահաբականությունը ծառայում է սաուդական պետական գաղափարախոսությանը:

Սառույթան Արաբիստյում, որը թե՛ արաբական և թե՛ իտալական ինքնության կրող է, իսլամն ավելի մեծ դերակատարություն ունի քաղաքական և սոցիալական կյանքում, քան որևէ այլ արաբական երկրում: Այն քաղաքական արժեքների վրա ազդեցություն է գործում որպես կրոն, գաղափարախոսություն և մշակութային ինքնագիտակցության խորհրդանիշ: Սառույթան Արաբիան միակ պետությունն է ողջ մահմեդական աշխարհում, որտեղ Ղուրանը ծառայում է որպես հիմնական օրենք, իսկ հասարակության բարոյական, սոցիալական և իրավական կողմերը կարգավորում է շարիաթը:

Սիջազգային հարաբերություններում ստուղական քաղաքական դերի մեծացումը ակնհայտ դարձավ 1960-ականների երկրորդ կեսին և 1970-ականների սկզբին, որ պայմանավորված էր մի շարք կարևոր պատմական դեպքերով: 1940-50-ականներից արաբական մահմեդական երկրներում ազգայնական գաղափարախոսությունների ու քաղաքական աշխարհիկ տեսությունների ամրապնդման պայմաններում Սառույթան Արաբիային մտահոգում էր իր ոչ առաջնային դերը: Նավթային հսկայական պաշարների շնորհիվ՝ թագավորությունը հայտնվեց ԱՄՆ-ի կենսական հետաքրքրությունների և քաղաքական գործընկերության ոլորտում: Այն դիտվեց որպես կարևոր հենակետ՝ տարածաշրջանում հսմախոսական ուժերը արաբական միասնության և ազգայնականության դեմ ուղղորդելու, ինչպես նաև համայնավարության թափանցումը կանխելու համար: Որպես իսլամի հայրենիք Սառույթան Արաբիան աստիճանաբար սկսեց հանդես գալ իսլամական արժեքների պահպանման, իսլամական աստվածաբանական և տեսական հարցերը ժամանակակից աշխարհում հիմնավորելու և իսլամական աշխարհին հուզող խնդիրները համակարգելու հավակնությամբ: Այս նպատակով 1960-ականների սկզբին սառույթական թագավորության հովանավորությամբ ստեղծվեցին միջազգային իսլամական մի շարք կազմակերպություններ:

1967թ. արաբ-իսրայելական պատերազմի արդյունքում արաբները կորցրեցին զգալի տարածքներ, Իսրայելը գրավեց Արևելյան Երուսաղեմը, որտեղ իսլամական սրբատեղիներ կան: Այս շրջանում իսրայելական քաղաքականությանը դիմագրավելու հարցում արաբական աշխարհում իսլամական կարգախոսներ հնչեցին, մոր թափ ստացան իսլամական վերածննդի շարժումները: Նավթաարդյունաբերող արաբական երկրները, այդ թվում՝ Սառույթան Արաբիան, զգալի ֆինանսական օգնություն ցույց տվեցին պատերազմից տուժած արաբական երկրներին: 1969թ. օգոստոսին Երուսաղեմում գտնվող իսլամական երրորդ գլխավոր սրբավայրի՝ ալ-Ակսա մզկիթի մի հատվածի հրկիզումից հետո Արևելյան Երուսաղեմի ազատագրման հարցում հետևողականություն ցուցաբերող Սառույթան Արաբիան նպատակահարմար գտավ իսլամական արաբա-

կան շահերի պաշտպանության համար ստեղծել համախալամական ֆորում⁶։ Ալ-Ալսան առիթ դարձավ, որպեսզի 1969թ. սեպտեմբերին Սաադյան Արաբիայի թագավոր Ֆեյսալի ջանքերով հրավիրվի Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության (ԻԿԿ) հիմնադիր համագումարը։ 1972թ. Ջիդդայում ընդունվեց կազմակերպության կանոնադրությունը, որում հիմնական նպատակներ հռչակվեցին մահմեդական երկրների և ժողովուրդների սերտ համագործակցությունն ամենատարբեր ոլորտներում, իսլամական համայնքի՝ ումմայի շահերի պաշտպանությունը, աջակցությունը Պաղեստինի ժողովրդի պայքարին և այլն⁷։

Արտաքին քաղաքականության մեջ Սաուդյան Արաբիան զգալի տեղ է հատկացրել մերձավորարևելյան հակամարտությանը։ Թագավորությունը, ընդհանուր առմամբ, հանդես է եկել հակամարտության համապարփակ կարգավորման, ինչպես նաև պաղեստինցիների իրավունքների պաշտպանությամբ՝ շեշտադրելով Եստսադեմի հարցում մահմեդականների իրավունքների առաջնայնությունը⁸։ Սաուդական պետությունը Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության միջոցով փորձել է ի ցույց դնել իր աջակցությունը մահմեդականներին առնչվող գրեթե բոլոր հիմնահարցերին։

ԻԿԿ քաղաքական և ֆինանսական վերնախավը Ծոցի միսսիոնարություններն են, առաջին հերթին՝ Սաուդյան Արաբիան։ Կոզմոսկերպության գլխավոր քարտուղարությունը և մի շարք մասնագիտացված ու օժանդակ կառույցներ գործում են թագավորության տարածքում։ Եթե կազմավորման շրջանում կրոնաքաղաքական բնույթ ունեցող այս կազմակերպությանն անդամակցում էին ոչ ավել քան երեք տասնյակ պետություն, ապա դրանց թիվն այսօր շուրջ վեց տասնյակ է։

Սաուդյան Արաբիայի արտաքին քաղաքական ձգտումներին մեծապես նպաստեց 1970-ականների սկզբին նավթային զների աճը, որ հանգեցրեց համաշխարհային շուկայում նավթարդյունահանող մահմեդական երկրների կապիտալի դերի մեծացմանը։ Սաուդյան Արաբիան 1973թ. հոկտեմբերին արաբ-իսրայելական պատերազմի ժամանակ կարողացավ օգտագործել նավթային գործոնը՝ որպես պայքարի միջոց՝ նավթային բոլկոտ կիրառելով Իսրայելին աջակցող մի քանի պետությունների, այդ թվում՝ ԱՄՆ-ի դեմ⁹։

Նավթային զների աճի պայմաններում, 1973-ին, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը վավերացրեց Իսլամական զարգացման բանկի (ԻԶԲ) ստեղծման մասին որոշումը։ Սաուդյան Արաբիան դարձավ բանկի հիմնական բաժնետերերից մեկը։ ԻԶԲ-ի հիմնական նպատակը մահմեդական ժողովուրդների և համայնքների տնտեսական և սոցիալական աջակցությունն է՝ համաձայն իսլամական օրենքների՝ շարիաթի¹⁰։ Բանկի նստավայրը Ջիդդայում է։

Հանդես գալով որպես օգնության միջազգային վարկային ինստի-
տուտ՝ 1975-ից ի վեր ԻՋԲ-ն սկսեց ֆինանսական միջոցներ տրամադրել
դրա կարիքն ունեցող ԻԿԿ անդամ պետություններին, մահմեդական հա-
մայնքներին, ֆինանսավորել տարաբնույթ ծրագրերն ու մահմեդական
երկրների միջև արտաքին առևտուրը: Բանկն ունի ողորմածությամբ՝ զս-
քաթի հավաքման գանձարան, որից գոյացած միջոցների մի զգալի մաս
տրամադրվում է կրոնաքարոզչական գործունեությանը, իսլամական
կրթական հաստատությունների հիմնմանը, բարեգործությանը, մզկիթ-
ների շինարարությանը:

Առհասարակ, Սաուդյան Արաբիան մեծ դերակատարությունն է ու-
նեցել իսլամական բանկային համակարգի ստեղծման հարցում, որի
գործունեության հիմքում ընկած են ֆինանսական և տնտեսական ոլոր-
տին վերաբերող իսլամական սկզբունքներ¹¹:

Ֆինանսական արագընթաց և անմախաղեսպ հաջողությունները
նպաստեցին, որպեսզի Սաուդյան Արաբիան գործնականում իրակա-
նացնի վահաբականության արտահանումը, որի խնդիրը դարձավ աշ-
խարհի տարբեր մասերում ուղղափառ իսլամը տեղական, ազգային ա-
վանդության շրջանում տարրերից մաքրելու ձգտումը: Վահաբական քարոզչու-
թյան սահմաններից, ընդհանուր առմամբ, դուրս մնացին շիական շրջա-
նակները, որ կապված է շիականության նկատմամբ վահաբականու-
թյան մերժողական դիրքորոշման հետ: Սաուդյան Արաբիան նպատա-
կադրվեց իսլամը դարձնել գլխավոր գործող ուժ՝ իսլամական աշխար-
հում իր առաջնայնությունը հիմնավորելու համար: Այդ նպատակին
հասնելու համար նա ձեռնամուխ եղավ նաև ասիական և աֆրիկյան
մահմեդական աղքատ երկրներին ցույց տրվող ֆինանսական և տեխնի-
կական օգնությանը, վարկերի տրամադրմանը: 1970-ականներից
Սաուդյան Արաբիայում նկատվեց նաև մահմեդական տարբեր երկրնե-
րից օտարերկրյա աշխատողների զգալի հոսք, որոնց թիվը 1985թ. թա-
գավորությունում հասավ 5,15 միլիոնի¹²: Այս հանգամանքը մի շարք
խնդիրներ լուծեց Մերձավոր Արևելքի առանձին երկրների՝ մասնավորա-
պես Եգիպտոսի, Եմենի Արաբական Հանրապետության, Սիրիայի և Լի-
բանանի համար: Տարագնա աշխատողների վտխամոլմաների շնորհիվ՝
այդ երկրներում ոչտշ չափով թուլացավ սոցիալական լարվածությունը,
նվազեց գործազրկության չափը:

Նավթային հարստությունները հնարավորություն տվեցին Սաուդյան
Արաբիային՝ արդյունավետ կերպով օգտագործել իսլամական գործոնը:
Թագավորությունը զգալի միջոցներ հատկացրեց ողջ մահմեդական աշ-
խարհում մզկիթների շինարարությանը: Կես դարի ընթացքում միայն
սաուդական պետական հիմնադրամների միջոցով թագավորության
սահմաններից դուրս կառուցվել է մոտ հինգ հարյուր մզկիթ¹³: 1970-ա-
կաններին նաև վահաբական կողմնորոշման մզկիթների միջոցով փորձ

արվեց ընդլայնել վահաբական ազդեցությունը՝ դիմագրավելու 1979թ. Ի-րանի իսլամական հեղափոխության արդյունքում թագավորական վարչակարգին սպառնացող քաղաքական և գաղափարախոսական վտանգները, ինչպես նաև սահմանափակել ազգայնականության ընթացքը՝ հոգուտ իսլամականի:

Սաուդական իշխանությունները ձգտում են վահաբական ազդեցությունը ընդարձակել նաև դեպի Հիջուզի սրբավայրեր մահմեդական ամենամյա ուխտագնացությամբ, որն անցկացվում է վահաբական ծիսակարգով¹⁴: Ուխտագնացության ընթացքում, որպես կանոն, կազմակերպվում են սինյոգիումներ, սեմինարներ, դասախոսություններ ամենահայտնի մահմեդական աստվածաբանների մասնակցությամբ: Անվճար բաժանվում են Դուրանի օրինակներ:

Ուխտագնացությունը Սաուդյան Արաբիայի համար քաղաքական մեծ նշանակություն ունի, որ նաև խիստ եկամտաբեր է: Սաուդական դինաստիան համարվում է մահմեդական սրբավայրի պահապանը: Սակայն այս փաստը միանշանակ չի ընդունվում իսլամական աշխարհում: Իսլամական առանձին, ներառյալ շիական շրջանակներ, դեմ են այս հարցում Սաուդյան Արաբիայի մենաշնորհին: Իրանի իսլամական հեղափոխությունից հետո երկրի իշխանությունները հայտարարեցին, որ սաուդյան դինաստիան մահանջել է իսլամի սկզբունքներից և չի կարող համարվել սրբազան վայրերի պահապանը: Այաթոլլա Խոմեյնին կոչ արեց տապալել սաուդական բացարձակ միապետությունը¹⁵: Նման դիրքորոշումը պայմանավորված էր նաև սաուդամերիկյան ռազմաքաղաքական դաշնակցությամբ, ինչպես նաև թագավորությունում շիաների նկատմամբ գոյություն ունեցող ճնշումներով:

Ուխտագնացության օրերին թագավորությունում հատուկ ուշադրություն է դարձվում անվտանգության խնդիրներին: Անվտանգության մարմինները հիմնականում զգուշանում են ուխտավորների շրջանում քաղաքական հուզումներից, ինչպես դա եղավ 1981թ. և 1987թ., երբ անվտանգության մարմինների և իրանցի ուխտավորների միջև բախումներ տեղի ունեցան¹⁶: 1990-1991թթ. Շոցի պատերազմից հետո ուխտագնացության հարցում սաուդական մենաշնորհի դեմ հանդես եկավ Իրաքի մուխադա-հի¹⁷:

Վահաբական քարոզչության դրսևորումներից է նաև սաուդական կրթական հաստատություններում երիտասարդ մահմեդականների ուսումնառության կազմակերպումը: Այս պրակտիկան Սաուդյան Արաբիան օգտագործեց նաև ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո: ԱՊՀ մահմեդական հանրապետություններից և Ռուսաստանից շատերը կրոնական կրթություն ստանալու նպատակով մեկնեցին Սաուդյան Արաբիա¹⁸: Հոգեբանական և գաղափարական մշակման արդյունքում թագավորությունում

ուսանածների մեջ ի հայտ են գալիս ավելի արմատական տրամադրություններ:

Վսահաբականությունը նոր լիցքեր հատուղեց իսլամական արմատական կրոնաքաղաքական շարժումներին՝ ձգտելով կենսունակ պահել ռազմական ջիհադի¹⁹ հայեցակարգը: Սաուդյան Արաբիան հովանավորել է իսլամական մի շարք կրոնաքաղաքական շարժումներ²⁰: 1970-ականներին վերջին ԽՍՀՄ-ի ներխուժումը Աֆղանստան լրացուցիչ ազդակ դարձավ Սաուդյան Արաբիայի, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի համար՝ աջակցելու իսլամական շարժումներին: Աֆղանստանը դարձավ «սնհավատներին» դեմ ջիհադի և իսլամական համերաշխության խորհրդանիշ: Թուգավորությունը ֆինանսական զգալի միջոցներ տրամադրեց աֆղան մոջահիդներին: 1980-ականներին Փեշավարում բացվեց իսլամական աշխարհի լիզայի մասնաճյուղը (այն ղեկավարում էր Սաուդյան Արաբիայում ուսանած Աբդալլահ Ազգամը), որ դարձավ զինված պայքարի հենակետ: Այս կառույցին միացավ նաև բեն Լադենը, որը աֆղանական պատերազմի ընթացքում համակարգեց ջիհադի շարժումը: 1980-ականներին երկուրդ կեսին բեն Լադենը հիմնեց ալ-Կալիդա կազմակերպությունը, որն աստիճանաբար ձևավորվեց հակասամերիկյան կառույցի: 1988թ. Աֆղանստանից խորհրդային զորքերի դուրս գալուց հետո երկրում սկիզբ առավ քաղաքացիական պատերազմ: Իսկ 1994թ. վերջերից Աֆղանստանի քաղաքական դաշտում արդեն մեծ դերակատարություն ունեցող նաև Սաուդյան Արաբիայից հովանավորվող տալիբան շարժումը, որի արդյունքում ռազմական բախումները մոջահիդիների միջև ավելի սուր բնույթ կրեցին: Հանդես գալով վսահաբականության դիրքերից և հատուկ նշանակություն տալով համուն իսլամի մոլոր պատերազմին՝ ջիհադին, տալիբները մահմեդական համայնքում սկսեցին գործնականում իրականացնել «հերետիկոսությունից մաքրվելու» միջոցառումներ²¹:

Այն, որ սաուդական պետությանը բնորոշ են արմատական շեշտադրումներ. ապացուցում է նաև թագավորության իսլամի, վակֆերի, կոչի և կոլմնորոշման նախարարության Իմամների և քարոզիչների ինստիտուտի գլխական հանձնախմբի հրատարակած «Շարիաթական և արաբական գիտությունների հետազոտման ծրագրերը», որտեղ իսլամական մի շարք սկզբունքներ ներկայացված են ծայրահեղ տեսանկյունից: Ասենք՝ ջիհադի հայեցակարգը բնութագրված է բացառապես որպես զինված պայքարի ձև, որը մահմեդականների համար պարտադիր է: Ըստ այդմ՝ ջիհադի պայքարն ուղղված է «սնհավատներին» և հեթանոսների դեմ²²:

Սաուդյան Արաբիայի ազդեցության ընդլայնմանն էր ուղղված բարեգործական, մարդասիրական և քարոզչական բնույթ ունեցող հաստատությունների գործունեությունը կամ վսահաբական դառան²³: Քարոզչության նպատակով թագավորության իսլամի հարցերով նախարարությունը 1970-ականներից ձեռնամուխ եղավ Դուրանի միլիոնավոր օ-

րինակների, ինչպես նաև առեղի քանակությամբ վահիհարական դավա-
նաբանական տեքստերի հրատարակմանն ու տարածմանը մահմեդա-
կան աշխարհի տարբեր անկյուններում տեղական մզկիթների միջոցով:
Առաջին անգամ ումմայի տասնչորս դար տևած պատմության մեջ ի
հայտ եկան միատեսակ տեսանքիզներ, ձայներիզներ ե գրականութ-
յուն²⁴:

Քարոզչական աշխատանքները համակարգելու հարցում բացառիկ
դերակատարություն ունեցավ 1962-ին հիմնված Իսլամական աշխարհի
լիգան, որը 1970-ականներից սկսեց իր մասնաճյուղերը բացել մահմե-
դական աշխարհի տարբեր անկյուններում: Այդ ճանապարհով միաժա-
մանակ փորձ արվեց ուսումնասիրել մահմեդական երկրներում տեղա-
կան իսլամի վիճակը, հաշվարկել կրոնական հաստատությունների քա-
նակը: Լիգայի կանոնադրության մեջ մասնավորապես նշված է, որ նու
որևէ ջանք չի խնայի մահմեդականների միավորման համար՝ այդ նպա-
տակի համար օգտագործելով բարոյական, մշակութային և նյութական
հնարավոր միջոցները²⁵:

Լիգայի գործունեության մեջ առանձնանում են երկու ուղղություններ՝
գաղափարական-քարոզչական և հասարակական-քաղաքական: Լիգա-
յի գործիչների հավաստմամբ՝ սխալ կլինի Լիգան քաղաքական կազմա-
կերպություն չհամարելը, քանի որ իսլամում կրոնը և քաղաքականությու-
նը տարանջատված չեն²⁶:

«Մառը» պատերազմի տարիներին Լիգան համարվում էր «իսլամա-
կան համերաշխության» ռազմավարության մշակման և դրա կենսա-
գործման համար միսիոներական կադրերի պատրաստման ամենուսա-
ռաջատար կենտրոններից մեկը: Միսիոներների պատրաստման հար-
ցում Լիգան համագործակցում է Ջիդդայում Արդ ալ-Ազիզ թագավորի
անվան համալսարանի, ալ-Ազհարի, Իսլամի հարցերով բարձրագույն
խորհրդի (Կահիրե) և իսլամական այլ կենտրոնների հետ²⁷:

Լիգայի ծրագրերի կենտրոնական տարրը մզկիթն է, որտեղ կարևոր
դերակատարություն ունեն հոգևոր սպասավորները: 1975թ. Մեքքայում
Իսլամական աշխարհի լիգայի նախաձեռնությամբ մահմեդական երկր-
ների պատմության մեջ առաջին անգամ հրավիրվեց միջազգային կոն-
ֆերանս «Մզկիթի առաքելության վերածնունդը» թեմայով²⁸: Շեշտադր-
վեց այն միտքը, որ անհրաժեշտ է մզկիթը դիտարկել որպես ումմայի սո-
ցիալական, կրոնական և քաղաքական գործունեության կենտրոն, ինչ-
պես իսլամի առաջին դարում էր՝ այս ոլորտում ներգրավվելով երիտա-
սարդների: Պատահական չէ, որ իսլամի միսիոներներն ընտրվում են
հիմնականում տեղական վահիսի իմամներից և սովորական հոգևոր
սպասավորներից: Միսիոներներ կարող են դառնալ նաև ոչ սուուդցիներ
ը, որոնք պետք է ուսանեն թագավորության կամ դրա սահմաններից
լուրս գտնվող սաուդական կրթական կենտրոններում և վահաբական

կառնողը ման մզկիթներում: Միսիոներները, երկար ժամանակով տվյալ համայնքում հաստատվելով, որպես կանոն, ստեղծում են իսլամական կենտրոն, որի շրջանակներում պետք է գործի դպրոց, մզկիթ և գրադարան: Բարեգործական և կրոնական նպատակներ հետապնդող միսիոներների գործունեությունը որոշ դեպքերում քաղաքական նպատակներ ունի²⁹:

Լիզան համագործակցում է թագավորության արտաքին գերատեսչության, իսլամի գործերով գերատեսչության, հատուկ ծառայությունների և այլ պետական մարմինների հետ: Լիզայի աշխատակիցները պաշտոնավարում են աշխարհի տարբեր անկյուններում թագավորության դեսպանությունների՝ իսլամի հարցերով զբաղվող բաժիններում³⁰:

Վահաբական քարոզչության մասշտաբներն ու ծավալն աննախադեպ չափեր է ընդունել: Ամերիկյան “U.S. News and World Report” ամսագրի համաձայն՝ վերջին քառորդ դարի ընթացքում Սաուդյան Արաբիան իր բարեգործական հիմնադրամների միջոցով 70 մլրդ դոլար է ծախսել աշխարհի շուրջ քսան երկրներում վահաբական մզկիթներ, մեդրեսեներ և կրոնական կենտրոններ հիմնելու, վահաբական գրականություն տարածելու, ինչպես նաև՝ մարզական ճամբարներ ստեղծելու, զենք գնելու ու վարձկաններ հավաքագրելու համար³¹: Վահաբական գրականությունը թարգմանվել է տարբեր լեզուներով և տարածվել նաև ոչ մահմեդականների շրջանում: 1991թ. Իրաքի դեմ «Փոթորիկ անապատում» գործողության ժամանակ Սաուդյան թագավորության տարածքում գտնվող ամերիկացի զինծառայողների շրջանում քարոզչությամբ են զբաղվել վահաբի շեյխերը: Որոշ ամերիկացիներ ընդունել են իսլամի վահաբական ուղղությունը³²: Ամերիկացի ուսումնասիրողների կարծիքով՝ քառորդ դարի ընթացքում Սաուդյան Արաբիան վահաբական քարոզչության համար ծախսել է ավելի շատ գումար, քան Խորհրդային Միությունը համայնավարության քարոզչության համար իր ողջ գոյության ընթացքում³³:

2001թ. սեպտեմբերից հետո միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարի շրջանակներում պարզ դարձավ, որ ահաբեկչության տարածմանը և ֆինանսավորմանը մեծապես նպաստել են նաև աշխարհով մեկ սփռված իսլամական բարեգործական և քարոզչական առանձին հաստատություններ, առավել հաճախ՝ դրանց մասնաճյուղերը: Ահաբեկչության հետ՝ կապ ունենալու մեղադրանքով ՄԱԿ-ի «սև ցուցակում» հայտնվեցին Իսլամական աշխարհի լիզային ենթակա մի շարք հաստատություններ, այդ թվում՝ Մահմեդական երիտասարդների միջազգային ասամբլեան (ՄԵՄԱ), Իսլամական օգնության միջազգային կազմակերպությունը (ԻՕՄԿ), Երկու սրբավայրերի իսլամական հիմնադրամը (ալ-Հարամեյն) և այլն: Փակվեցին ալ-Կաիդային և ահաբեկչական այլ կազմակերպությունների ֆինանսավորած մահմեդական բարեգործական

հաստատությունների և հիմնադրամների մասնաճյուղերը, սառեցվեցին դրանց բանկային հաշիվները³⁴:

Իսլամական քարոզչական և բարեգործական հաստատությունները սովորաբար համարվում են ոչ-կստավարական կամ մասնավոր: Սակայն դրանցից շատերը ղեկավարում են սառուղցի բարձրաստիճան պաշտոնյաները: Սաուդյան Արաբիայի մեծ մոլֆքի շեյխ Աբդ ալ-Ազիզ բեն Աբդալլա Ալ աշ-Շեյխը, որ մահ կառավարության ամրամ է, գլխավորում է Իսլամական աշխարհի լիգան: Իսլամի հարցերով նախարարը՝ շեյխ Սալիհ բեն Աբդ ալ-Ազիզ աշ-Շեյխը, ՄԵՄԱ-ի գլխավոր քարտուղարն է, ինչպես նաև ալ-Հարամեյնի վարչական պատասխանատուն: Այս երեք կազմակերպություններն էլ բարեգործական նպատակով մեծ քանակի նվիրատվություններ են ստացել քաղաքական ընտանիքից, որի մասին պաշտոնապես հայտարարվել է³⁵:

Սեպտեմբերի 11-ից հետո ամերիկյան մի շարք ազդեցիկ կենտրոններ, քաղաքական գործիչներ, հեղինակավոր ամսագրեր և թերթեր իսլամական ծայրահեղական խմբավորումներին հովանավորելու և ահաբեկչությունը խրախուսելու մեջ Սաուդյան Արաբիային մեղադրող հոդվածներ և զեկույցներ հրապարակեցին: 2003թ. փետրվարին “Washington Post” թերթում մի քանի սենատորների հրապարակման մեջ նշվեց, որ Սաուդյան Արաբիայի իշխող ընտանիքը տասնամյակներ շարունակ երկակի խաղ է վարել Միացյալ Նահանգների հետ՝ իրականում վահաբականության դիրքերից ֆինանսավորելով և օժանդակելով ալ-Կաիդային և նման այլ կազմակերպությունների: Սենատորներն այն եզրահանգման էին եկել, որ վահաբականությունն իսլամի ծայրահեղական տարատեսակ է, որը ոչ միայն վատաբանում է այլ կրոնականակա համայնքների, այլ ձգտում է կրոնական ոլորտից դուրս մղել իսլամի խաղաղ հետևորդներին: Վահաբականությունն օգտագործում է մզկիթները և մեդրեսաները, որպեսզի երիտասարդների մեջ սերմանի ատելություն ոչ իսլամադավանների նկատմամբ: Նրա նպատակը համաշխարհային իշխանությունն է և իր թշնամիների ոչնչացումը³⁶:

Հարկ է նշել, որ այսօրինակ վաստարկումները, որոնք առանձին դեպքերում որոշակի նպատակներ են հետապնդում, որևէ կերպ չեն սովորում աուդամերիկյան ջերմ հարաբերությունների ընթացքը:

Ռուսական լրատվամիջոցներում, ինչպես նաև քաղաքագիտական ուսումնասիրություններում նույնպես հաճախ են տեղ գտել Ռուսաստանի և ԱՊՀ մյուս երկրների տարածքում սառուղական դառայի կազմակերպությունների գործունեության մասին տեղեկություններ, որոնց ներկայացուցիչները Ռուսաստանի Դաշնության տարածքում ստեղծել են վահաբական կենտրոններ, զբաղվել քարոզչական, կազմակերպչական և քաղաքական գործունեությամբ³⁷: Չնայած սառուղական իշխանությունները միշտ հայտարարել են, որ Չեչնիայի խնդիրը Ռուսաստանի

ներքին գործն է, ռուսական մամուլը բազմիցս չեչեն զինյալներին սառույդական ֆինանսական և այլ օժանդակությունների մասին վկայող փաստերի է հրապարակել: Ռուսաստանյան տվյալներով՝ նման կազմակերպություններից են ԻՕՄԿ-ը, ալ-Հալաբանյը, Իբրահիմ բեն Իբրահիմը և այլն³⁸:

Սաուդյան պաշտոնատարները բազմիցս հերքել են ահաբեկչության հետ կապ ունենալու մեղադրանքները: Իր հերթին՝ իսլամական աշխարհի բարձրագույն քաղաքական մարմինը՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը, դատապարտել է ահաբեկչությունը՝ մտահոգություն հայտնելով ահաբեկչական այն գործողությունների համար, որոնց մասնակից են մահմեդականները³⁹:

Գոյություն մի քանի տասնամյակի ընթացքում վահաբականությունը մի ծայրով հանգեցրել է արմատական իսլամի, ինչպես նաև ահաբեկչության տարածմանը: Այսօր ԱՄՆ-ը հենց Սաուդյան Արաբիայի օգնությամբ է փորձում լուծարել այդ հզոր արտաքին քաղաքականության գործիքը. որի հետևանքները հաղթահարելու համար մեծ միջոցներ են ներդրվում:

Պետք է արձանագրել, որ «սառը» պատերազմի ավարտից հետո Ռ-իսլիյի հովանավորած տարաբնույթ կառույցները՝ մասամբ կամ ամբողջովին, դուրս եկան պետական վերահսկողությունից՝ առանձին դեպքերում վերաճելով սաուդական ու Մոցի այլ վարչակարգերին սպառնացող ընդդիմադիր ուժի: Արմատական տրամադրությունների ունեցող այդ ուժերից շատերի գաղափարախոսության հիմքում ընկած է վահաբականությունը:

Վահաբական քարոզչությունը պետք չէ միանշանակորեն մշտապես վերագրել պաշտոնական Ռ-իսլիյին: Սի կողմից՝ վահաբական քարոզչությունը իսլամական աշխարհում գերակայության հասնելու, սուննի իսլամի վահաբական ուղղությունը տարածելու Սաուդյան Արաբիայի քաղաքականության դրսևորումներից մեկն է: Երբեմն, սակայն, վահաբականությունը, որպես կրոնաքաղաքական գաղափարախոսություն, քաղաքական իսլամի ծայրահեղ դրսևորում է, որը չի առնչվում Սաուդյան Արաբիայի արտաքին քաղաքականությանը:

ARAKS PASHAYAN

ON SOME EXPRESSIONS OF THE WAHHABI PROPAGANDA

The Wahhabism emerged in 1740's of eighteenth century in Central Arabia (Najd) from the teaching of Muhammad Ibn Abd al-Wahhab. Coming of Hanbalism it is considered to be one of the fundamental directions of Sunni Islam. Historically Wahhabism played a positive role in formation of

Saudi state becoming the governmental ideology of the state. Especially in the beginning of 1970's (connected with the increase of petrol prices) Saudi Arabia (SA) tried to strengthen its political role and importance in the world of Islam. In 1960's SA initiated formation of some Islamic international organizations, such as the Islamic Conference Organization, the Muslim World League, etc. SA purposed to make the Islam a main functional power arguing its leadership in the Islamic world. During quarter century SA made all efforts to establish Wahhabi oriented mosques, educational and religious centers, benevolent and humanitarian foundations, spreading Wahhabi literature all over the world via Wahhabi missionaries. Saudi Arabia rejuvenated the concept of militant jihad promoting Islamic militant and political several movements. After the end of "cold" war some of Saudi inspired structures coming out of Saudi control transformed into a serious threat for Saudi regime. The ideology of some radical Islamic movements is Wahhabism. After September 11 in the frame of "war against terrorism" it became apparent that many Wahhabi oriented missionary structures and charities had sponsored the international terrorism. In our days it is aright to refer the Wahhabi propaganda entirely to official Riyadh.

ՇԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մանրամասն տե'ս' Васильев А., Пуритание ислама?. Ваххабизм и первое государство Саудитов в Аравии (1744/45-1818), М., 1967.
2. Հանրալիզմը իսլամական չորս կրոնաիրավական մազհաբների՝ դպրոցներից, մեկն է, որի հիմնադիրն է իմամ Ահմադ Իբն Հանբալը: Այս ուղղությունն ի սկզբանե մերժում էր Ղուրանի և *հադիսների* ցանկացած ազատ մեկնություն և միայն ավելի ուշ թույլ տվեց խիստ սահմանափակ ձևով կիրառել *կիյաս* (դատողություն ըստ անալոգիայի) և *իջմա'* (հավաքական կարծիք): Հանրալիզմը ծայրահեղ անհանդուրժող է ամեն տեսակ նորամուծության հարցում, հակված է անշեղորեն կատարել շարիաթի նորմերն ու մահմեդական ծիսակատարությունները: Հանրալիզմի հետևորդներն ամենամոլեռանդ մահմեդականներն են:
3. Васильев А., Пуритание ислама?, с. 105.
4. Մանրամասն տե'ս' Васильев А., История Саудовской Аравии (1745-1973), М., 1982.
5. Farouk A. Sankari, Islam and Politics in Saudi Arabia, Islamic Resurgence in the Arab World. Edited by Ali E. Hillal Dessouki, N.-Y., 1982, p. 178.
6. Փաշայան Ա., Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը. նպատակները, գործունեությունը, դիրքորոշումը դարաքաղյան հակամարտության նկատմամբ, Եր., 2003, էջ 37-38:
7. Устав Организации Исламская Конференция. В кн.: Александров И., Монархии Персидского Залива этап модернизации, М., 2000, с. 456-457.
8. Валькова Л., Место Саудовской Аравии в мусульманском мире. В кн.: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 102-114.
9. Валькова Л., Саудовская Аравия: нефть, ислам, политика, М., 1987, с. 10.

10. Իսլամական զարգացման բանկը, Ջիդդա, 1997, էջ 8 (արաբերեն):
11. Մանրամասն տե՛ս՝ Максимов А., Милославская Т., Исламские банки в странах Ближнего и Среднего Востока. В кн.: Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока, М., 1982.
12. Кепель Ж., Джихад, М., 2004, с. 75.
13. Նույն տեղում, էջ 77:
14. Նույն տեղում, էջ 79:
15. Валькова Л., Место Саудовской Аравии в мусульманском мире, с. 108.
16. Кепель Ж., Джихад, с. 133-134.
17. Նույն տեղում, էջ 77:
18. Ярыкапов А., Ваххабизм на Кавказе, Угроза ислама или угроза исламу?, М., 2001, с. 140.
19. *Ջիհադ* բառն արաբերենում նշանակում է ջանալ, ճիգեր թափել, պայքարել: Իրավական-կրոնական տեսանկյունից՝ *ջիհադը* աստծո հավատքի նվիրյալների կողմից գործադրվող բազմաթիվ միջոցների համալիր է: Մանրամասն տե՛ս՝ Փաշայան Ա., *Ջիհադ* հասկացության և դրա մեկնաբանության հարցի շուրջ, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հտ. XXII, Եր., 2003, էջ 157-172:
20. Իսրայելական տվայլներով՝ Սաուդյան Արաբիայից հովանավորվող կազմակերպություններից մեկն էլ Համասն է, որի բյուջեի զգալի մասը ներդնում է թագավորությունը: Առհասարակ, պաղեստինյան ինքնավարության տարածքում սատուական թագավորությունն իրականացրել է վահհաբական քարոզչություն, խրախուսել ինքնամահատակությունը: Իր բարեգործական հաստատությունների միջոցով Սաուդյան Արաբիան օգնել է մահապարտ-շահիդների ընտանիքներին: Մանրամասն տե՛ս՝ Dorc Gold, Saudi Arabia's Dubious Denials of Involvement in International Terrorism, Jerusalem Public Affairs, Jerusalem Viewpoints, No. 504, October 2003 www.jepa.org
21. Москалеiko В., Афганистан и Пакистан. В кн.: Афганистан: проблемы войны и мира, М., 2000, с. 136.
22. «Անհավատների» և հեթանոսների թվին են դասվում նաև քրիստոնյաներն ու հրեաները: Այս մասին տե՛ս՝ Игнатенко А., Экстремизм-исламский или ваххабитский?. В кн.: Угрозу ислама или угроза исламу?, М., 2001, с. 85-86.
23. Իսլամում *դաուա* (արաբերեն՝ կոչ, հրավեր) ասելով նկատի է առնվում ճշմարիտ կրոնին՝ իսլամին հետևելու աստծո կոչը: Այս մասին տե՛ս՝ The Encyclopedia of Islam, New Edition, vol. 2, C-G, Leiden, E.J. Brill, 1983, p. 168-170. Պատմական տարբեր ժամանակներում մահմեդականները կոչվել են համախմբվելու կրոնական քաղաքական որևէ գաղափարի շուրջ կամ դիմագրավելու *ռմմային* սպառնացող վտանգը: Իսլամական կրոնա-քաղաքական և ոսգմաքաղաքական առանձին կազմակերպությունների անվանումներում շատ հաճախ տեղ է գտել *դաուա* բառը: Շիաների իրավունքների համար մղված շարժումները երբեմն որակվել են որպես *դաուայի* շարժումներ: Այս մասին տե՛ս՝ Hanna Seven, Shi' Organizations in Iraq: al-Da'wah al-Islamiyah and al-Mujahidin, Shi'ism and Social Protest, London, 1986.

24. Кепель Ж., Джихад, с. 76.
25. Шарипова Р., Панисламизм сегодня. Идеология и практика Лиги исламского мира, М., 1986, с. 24.
26. Նոյն տեղում. էջ 17:
27. Игнатенко А., Вашингтон и Эр-Рияд: союз против ваххабизма, "Независимая газета", 13.02. 2004.
28. Шарипова Р., Наджип З., Движение исламской солидарности. Основные теоретические концепции. В кн: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 72.
29. Шарипова Р., Панисламизм сегодня, с. 39-40.
30. Игнатенко А., Вашингтон и Эр-Рияд: союз против ваххабизма, "Независимая газета", 13.02. 2004.
31. Նոյն տեղում:
32. Նոյն տեղում:
33. Игнатенко А., Вашингтон и Эр-Рияд: союз против ваххабизма, "Независимая газета", 13.02. 2004.
34. www.jera.org
35. www.jera.org
36. Տեղեկությունը ըստ՝ Հովհաննիսյան Դ., ԱՄՆ դիվանագիտական նոր մոտեցումները. ռոպ-սառուղական հարաբերությունները. Հանրապետական. քիվ 6, 2003, էջ 4:
37. Այս մասին տե՛ս՝ Поляков К., Арабо-мусульманское влияние на ислам в России: Проблемы и противоречия (90-е гг. XX в.), Угроза ислама или угроза исламу?, М., 2001 с. 146-779; Добаев И., Концепция и практика Джихада в исламском мире и на Северном Кавказе, Центральная Азия и Кавказ, No. 1 (31), 2004, с. 87-88.
38. Чуйков А., Партия Аллаха. Саудовская Аравия забрасывает исламских миссионеров, "Известия", 5.06.2002.
39. Փաշայան Ա., Խլածական կոնֆերանս կազմակերպությունը. էջ 171-177: